

Şemseddin Timurtâşî'nin Risâle fi'n-Nükûd İsimli Eseri*

Şeyma Özdemir¹

Erol Özvar²

Öz

Hanefî mezhebinin önemli fakihlerinden olan Şemseddin Timurtâşî (v.1599) yaşamış olduğu dönemin parasal istikrarsızlıklarına dair bir risale kaleme almıştır. Risâletü Bezlî'l-mechûd fi tahrîri es'ileti tegayyürî'n-nükûd ismini verdiği ve kısaca Risâle fi'n-Nükûd olarak geçen bu risaleyi Hüsamüddin Affane tahkik edip neşretmiştir. Elinizdeki bu makale, bu risaleyi tanıtmakta ve Timurtâşî'nin fikhî yaklaşımını dönemin tarihi verilerinin ışığında ele alarak anlamaya çalışmaktadır. Müellif, bu risalede 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı yönetimi tarafından yapılan tağşişlerin yol açtığı mübadele meselelerini tasnif ve tahlil eder. 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılın başlarında Osmanlı coğrafyasında sikkelerin tedavülden kalkması, piyasadan çekilmesi ya da değerinin değişmesi gibi parasal meseleler söz konudur ve akitlerde ödemelerin nasıl yapılacağına dair anlaşmazlıklar vardır. Dahası, Timurtâşî'nin verdiği bilgilere göre dönemin ulemasının sözü edilen meselelerde hukuki ihtilaf içinde olduğu anlaşılmaktadır. Timurtâşî bu risalede Osmanlı coğrafyasında tedavül eden akçe ve şâhî gibi sikkelerin istikrarsızlıkları nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlıkların hallinde mahkemelerin yeknesak bir hüküm etrafında karar vermeleri ve bu amaçla müftülerin ihtilafı ortadan kaldırmak için Hanefî mezhebindeki fetva usûlünü izlemeleri gerektiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler

Şemseddin Timurtâşî • Nükûd Risalesi • Tağşiş • Hukuk ve tarih • Fetva usûlü

Shamsaddin Timurtâshî's (d.1599) Treatise *Risâlah fi'n-Nuqûd*

Abstract

Shamsaddin Timurtâshî, a prominent Hanafî jurist, wrote a legal treatise entitled briefly *Risâlah fi'n-Nuqûd*, on monetary inconsistencies of his time. Husamuddin Affane from Quds University studied the treatise and published it as a book. The purpose of this paper is to introduce *Risâlah fi'n-Nuqûd* and to examine the important historical data that will allow us to understand this legal text. In the treatise, Timurtâshî classifies and analyzes exchange issues generated by the debase-ments implemented by the Ottoman government in the late 16th century. Among others, Timurtâshî addresses the legal dispute on how to make payments when coins are taken out of circulation or withdrawn from the market, or when the coin values change. He emphasizes that it is still an ongoing problem among his contemporary colleagues. To eliminate this dispute, he suggests following the Hanafî methodology of fatwa.

Keywords

Shamsaddin Timurtâshî • *Risâlah fi'n-Nuqûd* • Devaluation • Law and history • Methodology of fatwa

* Bu çalışma, 2017 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalında Prof. Dr. Erol Özvar'ın danışmanlığında Şeyma Özdemir tarafından hazırlanan yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

1 Şeyma Özdemir (Doktora Öğrencisi), Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 34722 Türkiye. Eposta: seyma.ozdemir@marun.edu.tr

2 Yetkilendirilmiş yazar: Erol Özvar (Prof. Dr.), Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 34722 Türkiye. Eposta: erolozvar@marmara.edu.tr

Atf: Erol Özvar ve Şeyma Özdemir, "Şemseddin Timurtâşî'nin (v.1599) *Risâle Fi'n-Nükûd* isimli Eseri," *darulfunun ilahiyat* 29/1, (Haziran 2018): 95–108, <http://dx.doi.org/10.26650/di.2018.29.1.0103>

Extended Summary

Shamsaddin Timurtâshî, a prominent Hanafî jurist, wrote a legal treatise entitled *Risâlah fi'n-Nuqûd* on monetary inconsistencies of his time. Husamuddin Affane from Quds University studied the treatise and published it as a book. Affane successfully tackles the issues mentioned in the text from the view of *fiqh* and specifies Timurtâshî's resources; yet he does not examine the historical data in detail. The purpose of this paper is to introduce *risâlah* and to examine the important historical data in detail so that we can better understand this legal text.

Timurtâshî classifies and analyzes exchange issues generated by the economic crises in the late 16th century. He first states that problems with payments exist, mostly in credit and borrowing contracts, due to the monetary problems of his time. In this case, so many *fatwas* are being asked and a legal dispute exists on this issue among his contemporary colleagues. He states that the aim of the *risâlah* is to eliminate this dispute by offering to follow the Hanafi methodology of fatwa.

According to the *risâlah*, there are four possible situations that can arise when a buyer has not yet delivered the coins after a contract has been completed. These are *kesâd al-âmm*, *kesâd al-juz'î*, *inkitâ'*, and *teghayyur*. *Kesâd* means that a certain type of coin is no longer accepted as money. If it is not accepted in only the place where the parties live, this is referred to as *kesâd al-juz'î*. But if the situation is the same everywhere, it is referred to as *kesâd al-âmm*. According to Abu Hanifa, in the case of *kesâd al-âmm*, if the sale is cancelled, Abu Yusuf and Imam Muhammad say that other coins can be used to pay. According to Abu Yusuf, the acceptable value is the value of the contract day. However, Imam Muhammad considers the last usage of that coin. In the case of *kesâd al-juz'î*, the sale is not cancelled, but if the seller wishes to receive the money in the currency in which it was negotiated, he will receive it. *Inkitâ'* describes the situation where a certain type of coin can be found in the house but not found at the market. This occurs because some of the coins are more valuable, so they are replaced with less valuable coins in the market. *Teghayyur* means the change in the value of coins. If the value of the coins changes after the contract is written but before the payment, the contract is not cancelled. There is no dispute between *imâms* on this issue. There are, however, disagreements about which coins payment will be based on. According to Abu Hanifa, the change in value is not taken into account. And, Abu Yusuf's first vision was in agreement. But Abu Yusuf's view changed later, when he said that the value changes must be considered. After describing these controversial views, Timurtâshî notes that Abu Hanifa's opinion is considered at the area of fatwa, but that Abu Yusuf's view is stronger in several aspects and therefore should be considered. Timurtâshî describes the issue broadly.

Timurtâshî does not mention when he wrote this *risâlah* but he points to a devaluation made by the Ottoman sultan. Affane estimates that he is Murad the 3rd based on the monetary crises dates and Timurtâshî's date of death. In fact, there was a debasement of *akçe* in 1585 that caused its value to decrease by half. *Teghayyur* rightly suits this debasement. Also, some currencies were withdrawn from the market or banned, so those are related to *kesâd* and *inkitâ'*. Considering the decisions made, it is possible that he wrote it either during the reign of Murad the 3rd or that of Mehmed the 3rd.

This information is essential for understanding the *risâlah*. By the time of the devaluation of 1585, the ratio of the debasement was more than the whole of the debasements before that time. The value of the *akçe* decreased against the other currencies. The value of the *sultâni*, the golden coin of the empire, rose from 60 *akçe* to 120 *akçe*. This explains how significant its effects were on the contracts of time. Besides, the 1585 debasement basically related with *akçe*. But the *shâhî* and *sharafî* coins are mentioned in the *risâlah*. When we look at these two coins, we see that both were subjects of some former debasements and were either pulled out of the market over time or banned. Hence, mentioning these two is not random, but meaningful. These factors all contribute to the explanation for why he chooses only four monetary problems among the others that already exist in Hanafi jurisprudence. What is noteworthy here is that he takes the appropriate ones from the traditional descriptions because of their importance for *fatwa*.

This paper deals with *Risâlah fi'n-nuqûd*, a fiqh text, within historic and economic contexts. The issues mentioned in the treatise are more meaningful when they are considered together with the money and exchange movements of the late 16th century, the devaluation of 1585, and changes in exchange rates and values. The monetary conditions Timurtâshî discusses in his treatise are more meaningful when they are examined as part of the whole system.

Şemseddin Timurtâşî'nin (v.1599) *Risâle fi'n-Nükûd İsimli Eseri*

Şemseddin Timurtâşî'nin Hayatı ve Eserleri

Timurtâşî'nin hayatına dair biyografi ve tahkik³ türü eserler ayrıntılı bilgiler içermemekle beraber, bu eserlerden onun ilmî kişiliği hakkında bazı malumata erişilebilmektedir. Tam adı Şemsüddîn⁴ Muhammed bin Abdullah bin Ahmed bin Muhammed bin İbrahim bin el-Hatîb el-Umerî et-Timurtâşî el-Ğazzî⁵ olarak geçen Timurtâşî'nin künyesi büyük oğluna nispetle Ebû Salih'tir.⁶ Kanunî Sultan Süleyman devrine denk gelen hicrî 939 (1532/33) yılında Gazze'de doğmuştur.⁷ Hayatının büyük bir kısmı Gazze'de geçmekle beraber, ilim tahsili için dört defa Kahire'ye yolculuk etmiştir. Bu yolculukların sonuncusu 998 (1589-90) yılına denk gelmektedir.⁸ Kahire'de Kınalızâde Ali Efendi, Emînüddîn bin Abdî'l-âl ve Zeynüddin İbn Nuceym gibi döneminin âlimlerinden, Gazze'nin Şâfi mezhebi müftüsü eş-Şems Muhammed bin el-Meşrikî'den ve Mısır'ın kâdu'l-kudât'ı Ali bin Emrullah el-Hannâ'ten ders almıştır. Kendisinden ders alanların en meşhurları; oğulları Salih ve Mahfûz et-Timurtâşî, Ahmed bin Ammâr, Muhammed bin Ammâr, Abdunnebî el-Halîlî ve Kudüs müftülüğü yapmış olan Abdulgaffar el-Acemî'dir. Timurtâşî II. Selim ve III. Murad devirlerini görmüş ve III. Mehmed'in tahta

3 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Tahran: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1947), II, 262; Ebu'l-Me'âlî Muhammed el-Ğazzî, *Divânu'l-İslâm* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), II, 22-31; Muhammed el-Muhıbbî, *Hulasatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer* (Beyrut: Dâru Sâdır, ty), IV, 18-20; Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Alimleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 282-284. Ayrıca bkz. Muhammed bin Abdullah Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd fi tahriri es'ileti tegayyüri'n-nükûd* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2014); Muhammed bin Abdullah Timurtâşî, *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm*. (Amman: Daru'l-Feth, 2007); Muhammed bin Abdullah Timurtâşî, *Muînü'l-müftî alâ cevâbi'l-müstefî*. (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 2009); Muhammed bin Abdullah Timurtâşî, *el-Fetâvâ*. (Amman: Dâru'l-Feth, 2014); Salih b. Abdulkerim ez-Zeyd, *Buğyetü't-tamâm fi tahkik-i ve dirâset-i Müs'ifeti'l-hükkâm a'le'l-ahkâm* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1996).

4 Şemseddin Timurtâşî olarak meşhur olmuş ve birçok terâcim (biyografi) kitabına da bu şekilde geçmişse de gerçek isminin Şihâbüddin olduğu anlaşılmaktadır. Salih b. Abdulkerim, Timurtâşî'nin bir yazmasının üzerinde kendi hatıyla Şihâbüddin ismini gördüğünü söyler. Çoğu terceme kitabında Şemsüddin bazılarında ise Şihâbüddin olarak geçer. Ayrıntılı bilgi ve yazmanın kopyası için bkz. ez-Zeyd, *Buğyetü't-tamâm*, 13 ve 128.

5 Harizm'in Timurtâş köyünden olması hasebiyle Timurtâşî, Gazze'de doğması sebebiyle de Ğazzî olarak anılır.

6 Timurtâşî, *Müs'ifetü'l-hükkâm*, 21.

7 el-Ğazzî, *Divânu'l-İslâm*, II, 22.

8 Timurtâşî, *Fetâvâ*, I, 38.

çıkışının üçüncü yılı olan 1007'de (1599)⁹ Gazze'de vefat etmiştir. Timurtâşî'nin yaşadığı dönemde Gazze ve Kahire Osmanlı hakimiyeti altındadır.

Biyografi kitaplarında Timurtâşî'nin döneminde resmî olarak kadılık veya müftülük görevi üstlenip üstlenmediği hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm* isimli kitabının mukaddimesinde Timurtâşî, edebî'l-kâdî sahasına dair bir kitap yazıyor olmasına rağmen kadılık tecrübesinin bulunmadığını ifade etmektedir.¹⁰ Dolayısıyla eserin tamamlandığı 970 (1563) yılı Zilhiccesine¹¹ kadar kadılık görevi yapmadığı söylenebilir. Ayrıca *Fetâvâ*'sını tahkik eden Ebu Hassan, Timurtâşî'nin mukaddimesindeki bir ifadenin onun Gazze müftülüğü yaptığına işaret ettiğini belirtir.¹² Bir de muhakkikin not etmediği ancak aynı eserinin İcâre bölümünde bulunan açık bir ifadeye daha rastlamaktayız. Timurtâşî burada kendisinden istenilen bir fetvaya manzum halde cevap vermiş ve son beyitte kendisini “Gazze müftüsü Muhammed el-Ğazzî” olarak nitelemiştir.¹³ Bu ifadeden kendisinin Gazze müftülüğü yaptığı sonucuna varabiliriz. Timurtâşî gerek *Fetâvâ*'sında gerekse de risalelerinde çok çeşitli konuları ele almıştır. Bu onun fetva işiyle yoğun şekilde alâkadar olduğunu gösterir. Ayrıca müellif *Muînü'l-müftî*'yi müftülük görevini üstlenenlere yardımcı olmak üzere kaleme aldığını belirtmektedir¹⁴ ve konuları ele alırken de “Bizim zamanımızda şöyledir” diyerek bilfiil işin içinde olduğunu belirterek müftülük yaptığını ima etmektedir. Gazze'nin Şafiî müftüsü Muhammed b. el-Meşriki'nin görüşlerini çok yerde zikrettiği halde Hanefî bir müftüden¹⁵ bahsetmeyişi de bu kişinin kendisi olması ihtimalini artırmaktadır.

En meşhur eseri olan *Tenvîru'l-ebşâr ve câmiu'l-bihâr*, Hanefî fûrû fıkıh kitabıdır. Bu yüzden ün kazandığı alan fıkıh olsa da pek çok ilimde başka eserler de telif

9 Terâcim kitaplarının çoğunda vefatı 1004 (1596) yılının Recep ayı olarak verilir. Oysa Timurtâşî bazı eserlerini bu tarihten sonra tamamladığını not etmiştir. Buğyetü't-tamâm'ın müellifi Salih b. Abdulkerim bir yazmadaki tarihten yola çıkarak vefat tarihini 1006'nın (1598) Şaban ayı olarak tahmin etmişse de *Fetâvâ*'nın muhakkiki Ebu Hassan başka bir yazmanın 1007'nin (1599) Şevval'inde tamamlandığını ve vefat tarihinin en erken 1007 yılı olabileceğini tespit etmiştir. Bkz. ez-Zeyd, *Buğyetü't-tamâm*, I, 16-17 ve Timurtâşî, *Fetâvâ*, 46.

10 Timurtâşî, *Müs'ifetü'l-hükkâm*, 66.

11 Timurtâşî, *Müs'ifetü'l-hükkâm*, 244.

12 Timurtâşî, *Fetâvâ*, 25. Muhakkikin bahsettiği ibarenin aslı için bkz. 83.

13 Timurtâşî, *Fetâvâ*, II, 570.

14 Timurtâşî, *Muînü'l-müftî*, 17.

15 İki mezhebin de halk arasında yaygın olduğu bölgelerde iki mezhepten de müftü atanırdı. Bunun Diyarbakır'daki bir örneği için bkz. İbrahim Yılmazçelik, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatının Önemli Merkezlerinden Biri Olan Diyarbakır'da Bazı Görevlilerle İlgili Tespitler,” *OTAM Dergisi* 31 (2012): 225-242.

etmiştir. Bunların başlıcaları şöyledir: Tenvîr'in şerhi olan Minehu'l-gaffâr, Muînu'l-müftî alâ cevâbi'l-müstefî¹⁶, Tuhfetü'l-akrân ve Şerhi Mevâhibu'l-mennân¹⁷, el-Fetâva¹⁸, Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm¹⁹, el-Vusûl ilâ kavâidi'l-usûl²⁰, Manzûme fi't-tevhîd²¹, el-Ferâiz²², İânnetü'l-hakîr lizâdi'l-fakîr²³, Tertîbu Fetavâ İbn Nüceym, Fevâidu'l-mardiyye fi şerhi Kasîdeti'l-lâmiyye, Şerhu Kenzi'd-dekaik²⁴, Şerhu'l-Vikâye, Şerhu'l-Menâr, Şerhu Bed'i'l-emâlî, Şerhu'l-Avâmil, Şerhu'l-Katr, Müşkilâtü'l-mesâil, Şerhu Kasîdeti'l-hemziyye, Risâle fi'l-Kerâhiyye, Risâle fi İlmi's-sarf, Risâle fi'l-Vukûf, Risâle fi'n-Nikâh, Risâle fi Duhûli'l-hammâm, Risâle fi'l-Kazâ, Risâle fi'l-Müzâra'a, Risâle fi İsmeti'l-enbiyâ, Risâle fi'n-Nükûd²⁵.

Müellifin Bezli'l-mechûd fi tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd İsimli Risalesi

Kaynaklarda kısaca *Risâle fi'n-Nükûd* olarak da geçen *Risâletü Bezli'l-mechûd fi tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd*²⁶ isimli eser, parasal istikrarsızlıkların muhtelif akitler üzerindeki etkilerine dair bir fıkıh risalesidir. Kudüs Üniversitesi'nden Hüsamüddin Affâne, bu risaleyi tahkik ederek 2001 yılında yayınlamıştır.²⁷ Affâne, risalenin tek mahtut nüshasının Şeyh Bedrülhatîb Kütüphanesi'ndeki bir risale koleksiyonunun içinde bulunduğunu belirtir. Bu yüzden risaleyi tahkik ederken risalenin kendisinden alıntı yaptığı kaynaklarla ve risaleden alıntı yapan İbn Âbidin'in *Tenbihu'r-rükûd*²⁸ risalesiyle mukayese ettiğini belirtir.²⁹ Affâne'nin bahsettiği nüsha haricinde bir nüshaya henüz rastlanılmadığı için

16 Müftüler için çok sorulan sorular hakkında yardımcı kitap.

17 Manzum Hanefî fıkıh eseri ve kendisinin buna dair şerhi.

18 Döneminde kendisine sorulan sorulara dayanarak kaleme aldığı fetva kitabı.

19 *Müs'ifü'l-hükkâm* olarak da geçen kitap edebî'l-kâdî literatürünün bir örneği olup kadılıkla ilgili birtakım kuralları anlatmaktadır.

20 Fıkıh usûlüne dair eseri.

21 Akaid ile ilgili manzum eseri.

22 Miras hükümlerine dair eseri.

23 İbn Hümam'ın Hanefî fûrû fıkıhına dair eserinin şerhi.

24 Tamamlayamamıştır.

25 Veya tam adıyla "Risâletü Bezli'l-mechûd fi tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd" ki çalışmamıza konu olan risalesidir.

26 "Sikkelerin değerindeki değişmelere dair bir araştırma."

27 Timurtâşî, Muhammed bin Abdullah, *Risâletü Bezli'l-mechûd fi tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd*, thk. Hüsamüddîn bin Musa Affâne, (Kudüs: yy, 2001).

28 İbn Âbidîn, "Tenbihu'r-rükûd alâ mesâili'n-nükûd," *Mecmûatu Resâili İbn Âbidîn* içinde, (yy, ty), II, 55-65.

29 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, muhakkikin girişi, 63.

bu makalede Affâne'nin tahkiki esas alınmıştır. Zaman içinde başka nüshaların bulunması tahkikin sıhhati açısından faydalı olacaktır.

Affâne, risaleyi fikhî açıdan değerli bulmuş ve ayrıntıya girmemekle beraber risaledeki meseleleri de fikhî açıdan çalışmıştır. Bunu yaparken risalede adı geçen âlimlere, risalenin kaynağı olan fıkıh kitaplarına ve konuyla ilgili diğer eserlere işaretlerde bulunmuştur. Affâne, risalede geçen para meselelerinin Osmanlı otoritelerince alınan bir karardan kaynaklandığını bir dipnotta belirtmiştir.³⁰ Bunun haricinde risalede sözü geçen parasal olayları ve para birimlerini ele alırken tarihi verileri kullanma konusunda yetersiz kaldığı söylenebilir. Risalenin kendi zamanına işaret eden olayların bilgisine yeterince yer vermemiştir. Affâne'nin Osmanlı para tarihi konusundaki kaynaklara erişme güçlüğü göz önünde bulundurulduğunda bu anlaşılabilir bir durumdur. Elinizdeki çalışma önce risalede ele alınan konuları ihtisar ile aktarmakta, ardından Affâne'nin fikhî açıdan çalıştığı bu risalenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak bir takım tarihi verilere işaret etmektedir.

Risalenin Ele Aldığı Konular

Timurtâşî risalesinin başında bu risaleyi niçin telif ettiğini belirtir.³¹ Buna göre Şam'daki tüccarlar tedavüldeki bazı sikkelerle muâmele-i şer'iyye gibi vadeli para akitleri veya karşılıklı rızaya dayalı ivazlı akitler üzerinden anlaşma yaptıktan sonra bu sikkeler ortadan kaybolmakta veya bunların değeri değişmektedir. Dolayısıyla vade sonunda ödemelerin hangi sikkeyle yapılacağına dair taraflar arasında ihtilaflar yaşanmaktadır. Bu meseleler hakkında âlimlere çokça soru gelmektedir. Ancak parasal istikrarsızlık sebebiyle ödemelerin hangi sikke cinsiyle yapılacağına dair âlimler arasında bir görüş birliği yoktur; bir kısmı Ebu Hanife'nin görüşüyle diğer bir kısmı ise Ebu Yusuf'un görüşüyle fetva vermektedir. Timurtâşî risalesini böyle bir durumda müftü ve kadılara yol göstermek için kaleme aldığını belirtmektedir.³²

Timurtâşî akitler kurulduktan sonra sikkenin istikrarsızlığı sebebiyle ortaya çıkan durumları dört kısımda tasnif eder. Bunlardan ilk üçü sikkenin tedavülüyle biri de onun değerinin değişmesiyle ilgilidir. Bu durumları ayrı ayrı ele alan müellif bunlara dair mezhepteki görüşleri sıralayıp hangisiyle hüküm verilmesi gerektiğini ortaya koyar. Buna göre; bir kimse içindeki düşük kıymetli katışığı gümüşünden fazla olan dirhemlerle veya fülûsla bir alışveriş yapmış olsun. Bu

³⁰ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 73.

³¹ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 72-73.

³² Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 74.

mağuş sikke ve fülûs da halk arasında ödeme aracı olarak kullanılsın ve böylece alışveriş geçerli olsun. Alışveriş akdi kurulduktan sonra alıcı satıcıya henüz bu sikkeleri teslim etmemişken ortaya çıkabilecek dört muhtemel durum vardır. Bunlar *kesâd-ı âmm*, *kesâd-ı cüz'î*, *inkitâ'* ve *tegayyürdür*.³³

Kesâd, belirli bir sikke cinsinin tedavülden kalkması ya da artık para olarak muteber kabul edilmemesidir.³⁴ Eğer sikke sadece kişinin yaşadığı beldede değil de bütün beldelerde kullanımdan kalktıysa bu durum *kesâd-ı âmm* olarak anılır. Ama eğer kişinin yaşadığı beldede kullanımdan kalkmış da başka beldelerde kullanılmaya devam ediliyorsa o zaman *kesâd-ı cüz'î* olur. *Kesâd-ı âmm* durumunda Ebu Hanife'ye göre satış batıl olur. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göreyse satış batıl olmaz,³⁵ ödeme yapmak için aynı kıymette başka sikkeler kullanılabilir. Bu kıymet ise Ebu Yusuf'a göre *kesâda* uğramış olan sikkenin satış yapıldığı gündeki kıymetidir. İmam Muhammed'e göre ise *kesâdın* gerçekleştiği, yani insanların onunla en son hangi kıymete göre muamelede bulunduğu esas alınır. *Kesâd-ı cüz'î* durumunda satış batıl olmaz ancak satıcı muhayyerdir; isterse anlaşmayı yaptıkları para cinsinden alır isterse de kıymetini alır. *İnkitâ'* ise belirli bir sikke cinsinin çarşı pazarda bulunmazken evlerde ve sarraflarda bulunabilmesi durumudur.³⁶ Çoğu kitapta *kesâdla* aynı hükümlere tâbî olduğu geçer. *İnkitâ'* Gresham kanununu hatırlatmaktadır. Bu da bazı sikkelerin daha değerli olduğu için piyasadan çekilip yerine daha az değerli sikkelerin tedavüle sokulması durumudur.

Tegayyürden kasıt ise sikkelerin değerinin artmak veya azalmak suretiyle değişmesidir. Akit yapıldıktan sonra henüz ödeme yapılmadan sikkelerin değeri değişirse akit batıl olmaz ve bu konuda mezhep imamları arasında ihtilaf yoktur. Ancak ödemede hangi kıymetin esas alınacağına dair ihtilaflar vardır.³⁷ Ebu Hanife'ye göre akit ne üzerine yapıldıysa o miktarda mislini verir, değerinin değişmesi hesaba katılmaz. Ebu Yusuf'un en baştaki görüşü de bu yöndedir. Ancak daha sonra fikrini değiştirir ve akdin yapıldığı sikkenin kıymetinin verilmesi gerektiğini söyler. Bunda da yine satış günündeki kıymeti esas alınır.

Timurtâşî mezhep içindeki bu ihtilaflı görüşleri verdikten sonra, Hanefi mezhebinde muteber kitaplarda fetvaya esas olan görüşün Ebu Yusuf'un görüşü

33 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 75 vd.

34 Timurtâşî *kesâdın* sözlük anlamını "rağbetlerin az olması sebebiyle geçerli olmamak" diye açıklar. Fukahaya göre ise onunla muameleyi terk etmektir. Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 79.

35 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 76-78.

36 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 81 vd.

37 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 84-85.

olduğunu belirtir.³⁸ Ancak bu muteber görüşlere rağmen Ebu Hanife'nin görüşüyle fetva verenler vardır. Hem kesâd hem de tegayyür meselesinde tercih ehlinin görüşü Ebu Yusuf'un görüşünün daha kuvvetli olduğundan yanadır. Timurtâşî, muteber fıkıh kitaplarını taradığını ve bunlarda Ebu Hanife'nin görüşünü fetvaya esas yaparı görmediğini söyler.³⁹ Muteber kitaplarda Ebu Hanife'nin görüşü için "Ebu Yusuf eskiden bu görüşle fetva verirdi" denilirken Ebu Yusuf'un görüşü için *fetvâ aleyh* olduğu söylenmiştir. Fetvâ aleyh olan görüş açıkça söylendiği zaman iftâen ve kazâen buna itimat edilmesi gerekir.

Müellif, Hanefî mezhebindeki fetva usûlü takip edildiğinde Ebu Yusuf'un görüşüyle fetva verilmesi gerektiğini söyler. Mezhep imamları arasında ihtilaflı olan meselelere bir örnek teşkil eden sikkelerin değerinin değişmesi hususunda çözüm yolunu fetvâ usûlünde görür. Buna göre ihtilaflı bir durumda en başta Ebu Hanife'nin görüşü esastır.⁴⁰ Ancak bu meselede Ebu Yusuf'un görüşüyle fetva verilmesi gerektiğini gerekçeleriyle beraber açıklar. Gerekçelerinden ilki meşâyihın Ebu Hanife'ye muarız olduğu halde çoğunlukla diğer imamlardan birinin görüşünü tercih etmesi durumunda bu görüş ile fetva verilmesi gerektiğidir. Çünkü bu görüş mezhepte râcih olarak nitelendirilir ve râcih görüşle fetva vermek vaciptir. Bu meselede de râcih olan görüş Ebu Yusuf'un görüşüdür. İkinci gerekçesi muteber âlimlerin kadılık tecrübesi bulunduğu için muâmelâtla ilgili meselelerde Ebu Yusuf'un görüşüyle fetva verilmesi gerektiğini belirtmeleridir.⁴¹ Bu mesele de muâmelâtandır. Ayrıca Ebu Hanife ve iki öğrencisi ihtilafa düşerlerse kuvve-i müdrike esas alınmalıdır. Bu, olayı daha iyi kavrama gücüne sahip olmak demektir. Bu konuda ise Ebu Yusuf'un kuvve-i müdrike olduğunu belirtir.⁴² Timurtâşî, bütün bu açıklamalar ile kadıların hepsini tek bir usûle bağlayarak hükümlerdeki ihtilaflı durumu ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Risalede böyle bir meselede râcih olanla hükmetmeyen kadıların azledileceği belirtilmiş ve buna dair padişahın emrine işaret edilmiştir.⁴³ Bu da devlet tarafından bu konunun ne kadar önemsendiğinin bir göstergesidir. Timurtâşî önemine binaen fetvada kullanılan lafızları sıralayarak risalesine son verir.⁴⁴

38 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 83 vd.

39 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 85-86, 88.

40 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 91, 89 vd.

41 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 92.

42 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 90-91.

43 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 95-96.

44 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 99-100.

Risaledeki Meselelerin Tahlili Üzerine

Timurtâşî risaleyi ne zaman kaleme aldığını açıkça belirtmemiştir. Affâne, bir dipnotta, onun yaşadığı dönemi göz önünde bulundurarak risalede sikkenin değerini değiştirme kararı alma hususunda bahsi geçen sultanın III. Murad olduğu tahmininde bulunmuştur. Bu dönemde Osmanlı'da parasal krizlerin olduğunu ve akçenin değerinin yarıya düşürüldüğünü belirtmiştir.⁴⁵ Gerçekten de Osmanlı'da 16. yüzyılın son çeyreğinde parasal hareketler yoğunlaşmıştır. 1585 yılında akçeyi tağşiş etme kararı alınmıştır.⁴⁶ Madeni paranın kullanıldığı dönemlerde uygulanan tağşiş işlemi, sikkenin gümüş miktarını düşürüp içine daha fazla bakır karıştırmaktır. Bu şekilde bir işlem, devlete daha az gümüşle daha fazla sikke basma imkanı sunsa da işlemin sonunda paranın piyasa değeri düşer ve mal fiyatları olumsuz etkilenirdi. 1585'te yapılan tağşişle akçenin gümüş içeriği % 44 azaltılmış oldu.⁴⁷ Timurtâşî de risalede tegayyür kavramı altında sikkedeki böyle bir değer kaybını ele almıştır. Bu değer kaybının 1585 tağşişi neticesindeki değer kaybı olduğu açıktır. Risalede ayrıca kesâd kavramı altında tedavülde kalkan sikkelerle ilgili hükümler de verilmiştir. Burada kastedilen, tağşiş işlemi neticesinde piyasadan kaldırılan eski akçeler olabilir. Bununla birlikte 1588-89 döneminde bir *tashih-i sikke*⁴⁸ işlemi de uygulanmıştır. Bu işlem neticesinde yine piyasada hala tedavülde olan eski akçeler yasaklanmış ve üstelik değeri gittikçe düşen şâhî sikkeleri de toplatılıp tedavülde kaldırılmıştır.⁴⁹ Risalede şâhî sikkelerinin ayrıca zikredilmiş olması, risalenin bu tashih işleminden sonra yazılmış olmasını da muhtemel kılmaktadır. Neticede her iki olay da III. Murad döneminde yaşanmıştır. Timurtâşî risalenin başında “imamların en büyüğü olan yüce hâkânın emr-i mücebinece” Osmanlı sikkесinin değerinin düşürüldüğünden bahsetmektedir. 1588-89 dönemindeki karar bir öncekinin tekidi mahiyetinde olduğu için⁵⁰ bahsi geçen karar 1585'teki tağşiş kararı ve müellifin adını vermediği imam yani sultan ise III. Murad (saltanatı: 1574-1595) olmalıdır. Ancak Timurtâşî'nin asıl

45 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 83.

Halil Sahillioğlu, *Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir 46 . Deneme*, (İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, 1958), 220-221

47 Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 147.

48 Tedavüldeki sikkelerin standarttan uzaklaşmasından sonra sikkelerin toplatılıp belli bir standartla tekrar basılması işlemi. Bkz. Nezihî Aykut, “Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri,” *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* içinde. (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991), 346.

49 Sadullah Yıldırım, *1000/1592-93 ve 1001/1593-94 Tarihli Ruznamçe Gelir Defterine Göre Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Gelirleri* (Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2008), 73-74

50 Aykut, “XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri,” 350-353.

vefat tarihinin 1007 (1599) olduğu⁵¹ düşünülürken, ibarede yine III. Murad'a işaret etmiş olmakla beraber, risaleyi III. Mehmed döneminde yazmış olması da muhtemeldir. Dolayısıyla risalenin 1588-89 tashih işleminden vefatı olan 1599 yılına kadarki 10 yıl içinde yazılmış olması en muhtemel durumdur.

Affane bahsi geçen dipnot haricinde bu tarihî bilgiyi ve risalenin anlaşılmasındaki önemini yeterince tartışmamıştır. Fıkıh risaleleri genellikle müelliflerinin yaşadıkları dönemde önem arz eden meselelerin açıklığa kavuşturulması için kaleme alınmıştır. Risale, bu meselenin o dönemde hem halk hem ulema arasında ihtilafa sebep olan önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Affane bu dipnotta akçenin değerinin yarı yarıya düşürüldüğünden bahsetmiştir. Ancak bunun bir problem olarak büyüklüğünü ve mahiyetini görebilmek için Osmanlı'daki tağşiş geleneğine bakmak gerekir. Çünkü aslında Osmanlı halkı tağşiş işlemine alışıktı. Ancak bu dönemdeki tağşiş diğerlerine nazaran çok daha büyük bir oranda yapılmıştı. 1326'da Orhan Bey zamanında çıkarılan ilk sikkelerde 100 dirhem ağırlığındaki gümüşten 266 adet akçe kesiliyordu. 1585 tağşişine kadarki iki yüzyıldan fazla süre zarfında yapılan tüm tağşiş işlemleri neticesinde bu miktar 450'ye kadar çıktı.⁵² 1585 tağşişiyle beraber ise 100 dirhem gümüşten 800 akçe kesilmesi kararı alındı. Hem tağşiş oranının büyüklüğü hem de reel olarak ılımlı yükselişte olan fiyatlar⁵³ hesaba katıldığında bunun mübadele ilişkilerini etkileyen mühim bir karar olduğu görülür. Tağşiş kararı neticesinde akçenin diğer paralar karşısında değeri azalırken fiyatlar akçe cinsinden artmıştır. İmparatorluğun altın sikkesi olan sultânînin değeri 60 akçeden 120 akçeye yükselmiştir.⁵⁴ Dolayısıyla tağşiş işleminin 16. yüzyılın son çeyreğine dek mübadele ilişkilerine dramatik bir

51 Bkz. 7. dipnot

52 Orhan Bey zamanındaki ilk akçe darbindan sonraki yüzyıl boyunca bu miktarla neredeyse hiç oynanmadı. Fatih Sultan Mehmed döneminde gelen 444-1481 yılları arasında yapılan bir takım tağşiş işlemleri neticesinde bu miktar peyderpey 400'e kadar çıkarıldı. 1585 tağşişine kadar geçen yüzyıllık süre zarfında da akçenin değeri genel anlamda istikrarlıydı. Ayrıntılı veriler ve akçe değerlerindeki değişim tablosu için bkz. Şeyma Özdemir, *16. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddin Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi*. (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), 2017.

53 Ömer Lütfi Barkan ve Şevket Pamuk'un vakıf, imaret ve saray mutfağı giderlerinden yola çıkarak hazırladıkları fiyat endekslerinin her ikisi de 16. yüzyılda fiyat artışlarının hızlandığını göstermektedir. Yüzyılın son çeyreğinde akçe cinsinden fiyat artışları, gram gümüş cinsinden fiyat artışlarına nazaran daha düşüktür. Aradaki bu fark tağşişin etkisini göstermektedir. Ömer Lütfi Barkan, "16. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri," *Bellekten*, XXXIV, 136 (1970): 569. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler (1469-1998)*. (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000), 11-12.

54 Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)". *ODTÜ Gelişme Dergisi*. Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı (1978): 26.

şekilde tesir ettiğini söylemek zorken öncekilerden daha büyük oranda gerçekleşen bu dönemdeki tağşişten sonra akçenin istikrarsızlığının arttığı ve pazar ilişkilerinin bundan etkilendiğini söylemek mümkündür. Darp edilen sikkelerin kıymetindeki ve birbirlerine karşı mübadele oranlarındaki ciddi değişimler Timurtâşî'nin risalesinde bahsi geçen sorunlardan en büyüğünü teşkil eder. Nitekim tüccarlar tağşişten önceki dönemde alışveriş veya borç akitleri kurmuş, ödeme yapılmadan evvel tağşiş işlemi gerçekleşmiş ve taraflar ödemelerin sikkenin eski kıymetine göre mi yoksa yeni kıymetine göre mi olacağı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu ihtilaflar dönemin resmî kayıtlarına da yansımıştır.⁵⁵ Risalenin ele aldığı dönemin parasal durumunun bilinmesi risalenin ne denli büyük bir soruna cevap aramaya çalıştığını göstermesi açısından mühimdir. Ayrıca müellifin para meselelerine değindikten sonra fetva usûlüne dair kaleme aldığı bölüm kadılar arasında yaşanan ihtilaflara dikkat çekmektedir. Parasal istikrarsızlığın yanında kadıların hüküm verme metotlarındaki farklılaşma da problemlere sebep olmaktadır. Timurtâşî bunu risalesinin başında kaydederek bu risaleyle ihtilafları ortadan kaldırmayı amaçladığını belirtmiştir.

Risalede işaret edilen hadise akçenin tağşiş edilmesi olsa da şâhî ve şerefi sikkeleri de ayrıca zikredilmiştir. Affâne bu üç sikke çeşidi hakkında birkaç küçük dipnot haricinde bilgi vermemekte veya bilgi edinemediğinden bahsetmektedir. Risalenin daha iyi anlaşılması için bu para birimlerinin serüvenlerine ve o dönemdeki durumlarına bakmak gerekir. Akçenin süreç içerisindeki değişimi önceki satırlarda zikredildi. Buna göre akçenin risalede geçen parasal durumları yaşamış olduğunu söylenebilir. Bunun yanında şâhî ve şerefi sikkelerinin de o dönemdeki durumları dikkat çekicidir. Affâne bu iki para birimi hakkında bunların fûlus çeşidinden olduğunu aktarmış, şâhînin 10 akçe olduğunu, şerefi hakkında ise pek bilgi edinemediğini belirtmiştir.⁵⁶ İran kökenli gümüş bir sikke çeşidi olan şâhîlerin o dönemdeki durumunu Halil Sahillioğlu ve Halil İnalıcık incelemiştir. Her ikisi de 1585 akçe tağşişinden bir müddet önce İran'da şâhî üzerinde bir tağşiş işlemi gerçekleştirildiğini iddia etmiştir.⁵⁷ Sahillioğlu'nun verilerine göre tağşişten önceki dönemde şâhî 7 akçeye geçmekteydi. Ama aslında değeri bundan daha düşüktü, bu da arbitraja sebep oluyordu.⁵⁸ 1585 tağşişiyle beraber akçenin diğer sikkeler karşısında kurları değişirken şâhînin değeri 7'den 8'e çıkarılmış, yani çok

55 Örnekler için bkz. Özdemir, *16. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddin Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi*, 32 vd.

56 Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, 72.

57 Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, 89; Halil İnalıcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle," *Belleten*, XV, 60 (1951): 658.

58 Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, 90-91.

az değiştirilmek suretiyle değeri bir nevi düşürülmüştü. Bu durumun da akitlere yansyacağı muhakkaktır. Bununla beraber 1588-89 döneminde yapılan tashîh-i sikke ile devlet, piyasanın istikrarını bozan bu şâhîlerin tamamını toplatmıştı.⁵⁹ Yani şâhîler tedavülden kaldırılarak kesâd etmişti. Şerefi sikkelerine gelince, bunlar Memlûk zamanında eşrefi ismiyle darp edilen altın sikkelerin Osmanlı'daki ismiydi.⁶⁰ Şerefler diğer altın sikkelerin aksine birkaç defa tağşişe uğramış ve değeri zaman içinde sürekli düşmüştü. Zamanla bu sikkenin darbı azaldı ve 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu sikkelere çok fazla rastlanılmadı.⁶¹ Dolayısıyla risalede tağşişe maruz kalan ve zamanla tedavülden kalkan bu iki sikkenin isminin zikredilmesinin tesadüfi olmadığını, aksine manidar olduğunu söylemek doğru olur.

Dönemin parasal hareketleri ve para birimlerinin yaşadığı serüvenleri bilmek, risaleyle ilgili bir noktayı daha açıklığa kavuşturmamıza yardımcı olmaktadır. Timurtâşî, telifini 1587'de tamamladığı *Tenvîru'l-ebâr* isimli fıkıh eserinde ve diğer eserlerinin bazı bölümlerinde bir takım para çeşitleri ve parasal durumlardan bahsetmektedir.⁶² Ancak bunların hepsini risalede zikretmemiştir. Risaledeki parasal durumları dörtlü bir tasnifle sunmuş, bu dört durumu geniş şekilde ele almıştır. Bu da yine tesadüfi bir durum değildir. Timurtâşî, Hanefî fıkıh geleneğinde zaten yeri olan bu meseleleri yukarıda bahsi geçen parasal gerçekliklere uygun olarak dörde ihtisar etmiş ve fetva ve kaza için elzem olan şekilde konuları ele almıştır. Dolayısıyla Timurtâşî'nin neden bu dört durum ile yetindiği konusu da o dönemin parasal hareketleri ile anlamlı bir bütün oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, 16. yüzyılın önemli Hanefî âlimlerinden olan Şemsüddin Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi'nde ele aldığı meseleler, dönemin tarihî ve iktisadi verileri ile desteklendiğinde mücerret bir fıkıh metni olarak incelendiğinden daha çok anlam ifade etmektedir. Bu çalışmada Affane'nin fikhî olarak incelediği risale, tarihi verilerle desteklenerek mevzubahis meselelerin arka planı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

59 Yıldırım, *1001/1593-94 Tarihli Ruznamçe Gelir Defterine Göre Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Gelirleri*, 73-74.

60 Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, 146.

61 Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, 156.

62 Paralarla ilgili; İbn Âbidin, *Reddu'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîru'l-ebâr*: (Beirut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994), V, 531-534 ve 662-663 ve 530; VII, 486-488. Tağşişe ilgili; Timurtâşî, *Muînu'l-müftî*, 329; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, VII, 231-232. Akitlere etkisiyle ilgili; Timurtâşî, *Muînu'l-müftî*, 324; İbn Âbidin, *Reddu'l-muhtâr*, VII, 486-488; V, 538-539.

Kaynakça/References

- Aykut, Nezihî. “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri.” içinde *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan* 343-360. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü’l-Ârifin Esmâü’l-Müellifin ve Âsârü’l-Musannifin*. Tahran: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1947.
- Barkan, Ömer Lütfî. “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri.” *Belleten*. XXXIV, 136 (1970): 557-607.
- el-Ğazzî, Ebu’l-Me’âlî Muhammed. *Divânu’l-İslâm*. Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990.
- İbn Âbidîn, *Reddu’l-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr Şerhi Tenvîru’l-epsâr*. Beyrut: Daru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1994.
- İbn Âbidîn, “Tenbîhu’r-rukûd alâ mesâilî’n-nükûd.” içinde *Mecmûatu resâilî İbn Âbidîn* II, 55-65. yy, ty.
- İnalçık, Halil. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle.” *Belleten*. XV, 60 (1951): 629-684.
- el-Muhibbî, Muhammed. *Hulasatü’l-Eser fi A’yâni’l-Karni’l-Hâdî Aşer*. Beyrut: Dâru Sâdır, ty.
- Özdemir, Şeyma. *16. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddin Timurtâşi’nin Nükûd Risalesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017
- Özel, Ahmet. *Hanevî Fıkıh Alimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Pamuk, Şevket. *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler (1469-1998)*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000.
- Sahillioğlu, Halil. *Kuruluşta XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*. İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 1958.
- Sahillioğlu, Halil. “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)”. *ODTÜ Gelişme Dergisi*. Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı (1978): 1-38.
- Timurtâşi, Muhammed bin Abdullah. *Risâletü Bezli’l-mechûd fi tahrîri es’ileti tegayyüri’n-nükûd*. Tahkik Hüsameddîn bin Musa Affâne. Kudüs: yy, 2001.
- Timurtâşi, Muhammed bin Abdullah. *el-Fetâvâ*. Tahkik Abdullah Mahmud Ebu Hassan. Amman: Dâru’l-Feth, 2014.
- Timurtâşi, Muhammed bin Abdullah. *Muînü’l-müfî alâ cevâbi’l-müstefî*. Tahkik Emir el-Hazzâî. Beyrut: Dâru’l-Beşâir, 2009.
- Timurtâşi, Muhammed bin Abdullah. *Müs’ifetü’l-hükkâm ale’l-ahkâm*. Tahkik Samir Mazin el-Kubbec. Amman: Daru’l-Feth, 2007.
- Yıldırım, Sadullah. *1000/1592-93 ve 1001/1593-94 Tarihli Ruznamçe Gelir Defterine Göre Osmanlı Devleti’nin Merkezi Hazine Gelirleri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008
- Yılmazçelik, İbrahim. “XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatının Önemli Merkezlerinden Biri Olan Diyarbakır’da Bazı Görevlilerle İlgili Tespitler.” *OTAM Dergisi* 31 (2012): 225-2
- ez-Zeyd, Salih b. Abdulkarim. *Buğyetü’l-tamâm fi tahkiki ve dirâseti Müs’ifeti’l-hükkâm a’le’l-ahkâm*. Riyad: Mektebetü’l-Maârif, 1996.